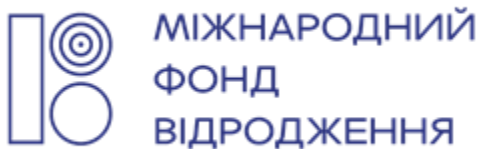

РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ПРОТИ УКРАЇНИ:
ВІД МОНІТОРИНГУ ДО КОНЦЕПЦІЇ ЗАХИСТУ
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
(дорожня карта)

Російська агресія проти України: від моніторингу до концепції захисту культурної спадщини (дорожня карта) /Аблялімова-Чийгоз Е.Н., Яшний Д.В.
В роботі також приймали участь: Бусол К.І., Коваль Д.О.

Матеріал підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у межах проекту «Порушення норм міжнародного гуманітарного права в умовах збройного конфлікту: захист культурної спадщини». Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження».

Міжнародний фонд «Відродження» – одна з найбільших українських благодійних фундацій, що з 1990-го року допомагає розвивати в Україні відкрите суспільство на основі демократичних цінностей. За час своєї діяльності Фонд підтримав близько 20 тисяч проектів на суму понад 200 мільйонів доларів США. Фонд заснований філантропом Джорджем Соросом і є частиною міжнародної мережі Фундацій відкритого суспільства (Open Society Foundations).

Сайт: www.irf.ua

Facebook: [www.fb.com/irf.ukraine](https://www.facebook.com/irf.ukraine)

КРИМСЬКИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**Російська агресія проти України:
від моніторингу до концепції захисту культурної спадщини
(дорожня карта)**

Київ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ТА ПРОБЛЕМИ	5
ВИКЛИКИ.....	7
КЛЮЧОВІ ІДЕЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОЇ СИСТЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ... 10	
КОНЦЕПЦІЯ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ МІЖВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ СЛІДСТВА ТА ПРОКУРАТУРИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, МІЖУРЯДОВИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, НАУКОВИХ УСТАНОВ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ.....	11
ВИЗНАЧЕННЯ.....	14
ДОДАТКИ.....	16
КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПІД ЧАС ВІЙНИ. ЗВЕДЕННЯ ЩОДО ОПИТУВАННЯ (за авторством Д.Бадьор та А.Платонові).....	16
ДОРОЖНЯ КАРТА ВЗАЄМОДІЇ.....	20

ВСТУП

[Повномасштабне воєнне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року є війною не тільки проти української державності, але й проти культурної ідентичності через велику кількість руйнувань об'єктів культурної спадщини і релігійних споруд України, а також через грубі порушення міжнародного гуманітарного права у сфері захисту культурної спадщини.](#) Станом на 25.11.2022 року, [за даними Міністерства культури та інформаційної політики України, зазнали руйнації та пошкоджень](#) 1189 об'єктів, у тому числі 63 музеї, 305 релігійних установ та 569 старовинних будівель. Дедалі частіше з'являється верифікована інформація про вивіз з окупованих Російською Федерацією територій культурних цінностей, які є частиною Музейного фонду України¹.

На жаль, результати перших днів повномасштабної мілітарної агресії з боку Росії продемонстрували відсутність злагодженої працездатної національної системи охорони культурної спадщини та дієвого інструментарію для захисту об'єктів культурної спадщини, спроможного захистити фізичну цілісність та художню/історичну/наукову цінність об'єктів культурної спадщини.

Дослідження “Російська агресія проти України: від моніторингу до концепції захисту культурної спадщини” сприятиме осмисленню наявного досвіду, його актуалізації в сучасних умовах, а також окресленню можливостей міжвідомчої взаємодії центральних органів виконавчої влади, органів слідства та прокуратури, органів місцевого самоврядування, міжурядових та міжнародних організацій, наукових установ та громадських об'єднань задля створення майбутньої сталої/стійкої системи охорони культурної спадщини, в тому числі в умовах повномасштабної агресії. Результати дослідження стали підґрунтям для розробки дорожньої карти такої взаємодії.

Документ розрахований на широку та фахову аудиторію й містить результати інтерв'ю-оцінок стану сектору культурної спадщини під час широкомасштабної збройної агресії, розпочатої Російською Федерацією 24 лютого 2022 року. У дослідженні особливу увагу зосереджено на музейному секторі, який відіграє важливу роль у поширенні національної ідентичності через мережу установ. В інтерв'ю брали участь 14 співробітників українських музеїв, які мали досвід роботи під час окупації, бойових дій/вторгнення, ракетних обстрілів та інших нетипових обставин. Також було проведено 2 онлайн-інтерв'ю з провідними іноземними експертами - професором Пітером Стоуном ([Peter Stone](#)), президентом Blue Shield International, директором університету ЮНЕСКО із захисту культурної спадщини та миру університету Ньюкасла (Великобританія) та Kidong Bae, генеральним директором Національного музею Кореї, головою регіонального альянсу ICOM-ASIA PACIFIC, головою Корейського комітету Blue Shield і членом правління Blue Shield International.

¹ Вивіз культурних цінностей з Херсонського художнього та краєзнавчого музеїв, Каховського історичного музею, картинної галереї імені Альбіна Гавдзинського (Нова Каховка), Мелітопольського краєзнавчого музею і т.д.

Усі рекомендації та пропозиції, наведені в цьому огляді, базуються на національному законодавстві України, експертних оцінках та результатах інтерв'ювання.

Автори дослідження вдячні журналісткам, критикиням, аналітикам у галузі культури [Дарії Бадьйор](#) та [Анастасії Платоновій](#) за проведення інтерв'ю-оцінок та підготовку підсумкового матеріалу, що представлений у додатку до цього документу. Ми особливо хочемо подякувати нашим респондентам за надану інформацію та рекомендації, за те, що поділилися своїми ідеями, досвідом і проблемами, а також за пристрась до культурної спадщини.

Дослідження “Російська агресія проти України: від моніторингу до концепції захисту культурної спадщини” підготовлено в рамках проєкту «Захист культурної спадщини в умовах збройного конфлікту», що був реалізований в Україні з квітня по грудень 2022 року та фінансувався за програмою «Права людини та правосуддя» Міжнародного фонду «Відродження».

ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ТА ПРОБЛЕМИ

Активно-агресивне використання культурної спадщини Російською імперією, СРСР, а згодом і Російською Федерацією для виправдання неоімперських завойовницьких політичних цілей призвело до широкомасштабної деконтекстуалізації культурної спадщини України, посилення процесів акультурації та насаджування ідеалів, оцінок, цінностей, які служили і служать політичній ідеології зазначених репресивних режимів, створюючи міфи, які розмивали національні кордони та поступово стирали українську культурну ідентичність. Саме таку політику Російська Федерація продовжує насаджувати і зараз на окупованих нею територіях України.

Окупація Криму й частин Донецької і Луганської областей (2014 рік) та повномасштабна військова агресія Росії з лютого 2022 року спричинила радикальну зміну парадигми в українському суспільстві і переосмислення імперських, радянських та пострадянських наративів. Таким чином, Україна запустила довгостроковий процес не тільки політичної та економічної перебудови, але й незворотних культурних перетворень.

Культурний сектор, зокрема культурна спадщина, відіграє в цих процесах значну роль та може бути використана для просування ключових цінностей: свободи вираження поглядів, історичної пам'яті, різноманітності, національної ідентичності, міжкультурного діалогу та демократії.

Разом з тим повномасштабна військова агресія викрила і певні проблеми державної політики зі збереження та актуалізації культурної спадщини інституційного, правового та організаційного характеру, які призвели до дезорганізації системи в перші дні повномасштабної війни

До таких можна віднести:

- цілковите несприйняття українськими державними інституціями сфери управління культурою як частини системи національної безпеки, залишення поза увагою фактору використання державою-агресором культури як інструмента в гібридній війні. Така сформована "вторинність" культурної сфери стосовно інших галузей державної політики призвела до сприйняття культурної спадщини з боку центральних та місцевих органів влади виключно як репрезентативної складової та до не усвідомлення ролі музейних установ та нерухомої культурної спадщини як основи національної самоідентифікації;

- успадкована радянська правова та організаційна система охорони культурної спадщини; розгалуженість системи охорони та особливості структури управління системою з недостатньо окресленим розподілом відповідальності між урядом/органами місцевого самоврядування та музейними інституціями;

- проблеми в міжвідомчій співпраці/координації, яка зараз є доволі складною та несформованою;

- з одного боку, легковажне ставлення органів державної влади до негативних сценаріїв щодо можливого повномасштабного вторгнення, а з іншого -тенденційний підхід держави до можливих дій країни-агресора напередодні лютого 2022 року; як наслідок - відсутність ресурсних резервів;

- недосконалість національного законодавства, юридичні колізії/неузгодженість між чинними нормативно-правовими актами;

- неусвідомленість/недооцінка/ігнорування на загальнодержавному рівні досвіду Донбасу та Криму (2014–2022 рр.), зокрема у сфері охорони та захисту культурної спадщини.

- правова/організаційна/інституційна невідповідність безпекового сектору системи охорони культурної спадщини, зокрема до роботи у випадку/під час/після надзвичайних ситуацій: від відсутності нормативної бази/чіткого алгоритму дій для окремих установ культури, не призначення відповідальних за безпеку, збереження та евакуацію колекції, перехідного положення роботи музеїв під час війни, до питань планів евакуації персоналу та правового й організаційного характеру (статус персоналу та переміщених музеїв, фінансово-програмна діяльність установ культури під час війни, статус окупованого майна, колабораційна діяльність персоналу, допомога тим, хто залишився під окупацією і т.ін.);

- неефективність більшості установ культури в кризових ситуаціях, неспроможність (фінансова/організаційна/правова) швидко і адекватно реагувати в нестандартних ситуаціях;

- відсутність сталої музейної мережі; відсутність комунікації як вертикальної, так і горизонтальної. Криза довіри до центральних органів влади. Як наслідок – неготовність сфери до злагоджених превентивних дій, відсутність (особливо в перші місяці) реагування на виклики. Вертикальна комунікація будувалась на міжособистісних, а не на інституційних контактах, доступ до точної, повної, своєчасної та релевантної інформації щодо дій задля забезпечення будівель, колекцій та персоналу був відсутній, музеї при прийнятті рішень розраховували на свої сили та досвід.

- кадровий дисбаланс у галузі, зокрема відсутність монолітності та цілісності колективів музеїв;

- недостатньо розвинена система обліку рухомих культурних цінностей, що унеможлиблює розрахунки втрат і, відповідно, викликає складнощі із притягненням до відповідальності винних. Найбільш скрутним виявилось становище регіональних/місцевих музеїв, які не мали фінансових/кадрових можливостей для впровадження системи електронного обліку;

- стан музейних предметів/загроза їх втрати при переміщенні.

ВИКЛИКИ

Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України стало каталізатором багатьох культурних процесів та вимагає від українського культурного сектору швидких відповідей на наступні виклики:

1. Небувале зростання рівня зацікавленості історією, масовий перехід на українську мову та докорінна зміна ставлення до української ідентичності в середині України та за її межами вимагає **фахової** репрезентації **культурної спадщини** як основи **самоідентифікації** українського народу.

2. **Міжнародна підтримка.** Протягом майже 8 років внести в резолюції міжнародних міждержавних інституцій питання про поводження Російської Федерації з об'єктами культурної спадщини на окупованих українських територіях було ускладнено або й зовсім неможливо. Проте, 20 жовтня 2022 року Європейський парламент прийняв Резолюцію про культурну солідарність з Україною та механізм спільного реагування на надзвичайні ситуації для культурного відновлення в Європі ([2022/2759\(RSP\)](#)), якою визнано, що війна Росії проти України є спробою викоринити ідентичність і культуру суверенної держави, також шляхом

стратегічних і цілеспрямованих актів знищити об'єкти культурної спадщини², що є незаконним знищенням культурної спадщини й розграбуванням та контрабандою культурних цінностей і артефактів, а це становить серйозну загрозу для збереження ідентичності всіх українців і меншин у країні й у майбутньому перешкоджатиме постконфліктному національному примиренню. Також були затверджені заходи з підтримки української культурної екосистеми та солідарності з нею, а також заходи з підтримки стійкості та посткризового відновлення культурної екосистеми ЄС як єдиного цілого. Це **вимагає** від українських державних інституцій, правоохоронних органів та громадянського суспільства чіткого механізму **виявлення, фіксації злочинів проти культурної спадщини як частини злочину геноциду**.

3. Розбудова громадських ініціатив. Інституції не існують у вакуумі, багато що залежить від спільноти, зокрема від музейної. Війна показала, що краще спрацьовують мережеві горизонтальні зв'язки, тобто міжмузейна комунікація. Наслідком такої співпраці є низка ініціатив, що йшли саме від нижчої ланки, так би мовити, “низових” ініціатив для [допомоги музеям](#) та [музейним працівникам](#). Питання створення/організації спроможності музеїв під час війни, музейної мережі, пошуку ресурсів задля мінімізації втрат/порятунку колекцій/персоналу, підготовкою до відновлення вирішувалися завдяки громадським міжмузейним ініціативам. Фахові громадські об'єднання музейників займалися постійним моніторингом проблем на місцях, координували допомогу, яку почали надавати установам культури України. Повноважний орган виконавчої влади (Міністерство культури та інформаційної політики України) долучився до вже створених та дієвих ініціатив. Таким чином, **мають бути створені два паралельні напрями розвитку музейної та пам'яткоохоронної спільноти: стимуляція створення горизонтальних зв'язків** (відновлення прозорих систем фінансування міжмузейних і міжколективних проєктів, розширення можливостей співробітництва, розширення автономії управлінських можливостей, окрім частини, яка стосується збереження культурної спадщини) **та створення системи обов'язкової підготовки музейних фахівців до надзвичайних ситуацій**.

4. Становлення колективів музейних установ. Під час війни очікування від керівника та підлеглих значно зростають, відповідно, зростає і рівень відповідальності та стресу. Керівнику доводиться витримувати загальну напругу, в тому числі і в колективі, стикатися зі спротивом і небажанням виходити на роботу (страшно їздити транспортом, важко добиратися, будівля офісу знаходиться в небезпечному районі або в ній немає укриття), розв'язувати низку організаційних проблем, про які в мирний час і не йшлося. Деякі керівники зіткнулися з проблемою руйнації колективу, пошуку методів повернення людей та повернення їм професійної ідентичності, нагадування про сенс та важливість їхньої роботи для країни загалом. Виклики щодо стабілізації порушують питання розвитку монолітності та цілісності колективу, мотивації досягати результатів навіть під час війни, створення командного духу. На цьому тлі державний вплив на стан колективів в умовах повномасштабного вторгнення виявився незначним, повноваження на час воєнного стану матеріально відповідальних осіб не були прописані. Однак, необхідно зауважити, що певні музеї/керівники музеїв розуміли необхідність проведення роботи з безпекового напрямку

² <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>

(організація тренінгів з безпекових питань, розробка інструкцій, формування спеціальних відділів, які відповідають за безпеку, навіть визначення години X (моменту надзвичайної ситуації), ін.). Крім того, треба зауважити, що в таких навіть поодиноких семінарах брали участь фахівці, що не мають повноважень для прийняття рішень, тобто ефективність від проведення таких заходів, незважаючи на їхню необхідність, була низькою. Такий стан речей із неготовністю колективів до умов війни **вимагає створення** з боку центрального органу виконавчої влади **типових посадових інструкцій**, які б містили обов'язки музейників під час **воєнного стану та загальних інструкцій для роботи музейних закладів в умовах перебування на лінії бойового зіткнення, в тилу чи в умовах окупації**.

5. **Актуалізація списків музейних предметів.** Рішення музейних установ про евакуацію не були плановими і потребували актуалізованих списків музейних предметів, що підлягають евакуації. Така системна актуалізація списків, ймовірно, була першою після Другої світової війни та єдиною дією, ініційованою владою у сфері збереження культурної спадщини в контексті можливого початку воєнних дій. Але наявні переліки предметів, які зберігаються в колекціях музейних установ, не є вичерпними, що ускладнює або унеможлиблює ініціювання кримінальних проваджень стосовно їх викрадення. Тому нагальною є **потреба формування вичерпних переліків музейних предметів Державної частини Музейного фонду України** як для установ, що знаходяться на територіях контрольованих Україною, так і для тих, що під тимчасовою окупацією. В останньому випадку складання переліків може вестися за наявними відкритими даними.

6. **Активні регіони.** На рівні деяких регіонів/органів місцевого самоврядування вдалося організувати роботу щодо моніторингу стану/організації захисту/ресурсного забезпечення/вирішення проблемних питань щодо культурної спадщини, змогли створити систему ефективної комунікації між усіма учасниками (органи влади – музейні установи – громадські організації – донори). Але скорочення органів охорони культурної спадщини на рівні місцевого самоврядування, відсутність відповідних органів для окупованих територій (Автономна Республіка Крим, м. Севастополь) унеможливили на державному рівні моніторинг стану об'єктів культурної спадщини. На сьогодні терміновою є **необхідність створення органів охорони культурної спадщини для окупованих територій** при центральному органі виконавчої влади та **створення інспекції з охорони культурної спадщини (нерухомої)** з регіональними представництвами на територіях, які знаходяться під контролем України.

7. **Музеї під час війни.** Деякі обласні музеї стали певними хабами, які не тільки продовжували виконувати роль методичних центрів (розробляли та поширювали серед інших музейних установ рекомендації щодо першочергових дій, консультували, відповідали на дзвінки), а й акумулювали та розподіляли міжнародну гуманітарну допомогу (пакувальні матеріали для музеїв, їжу та ліки для місцевого населення). Деякі проактивні музейні інституції під час війни розвинули різнопланову діяльність, що допомагає суспільству не тільки знайти опору в мистецтві/культурі/історії, а й розвивати критичне мислення щодо подій минулого та сьогодення. Концерти, майстер-класи, лекції,

екскурсії порожніми залами та інші заходи, в тому числі дистанційні – все це доступні під час війни елементи комеморації.

8. Міжнародна міжмузейна співпраця. Під час війни відкрились можливості для українських діячів культури продовжувати свою роботу за підтримки міжнародних організацій як в Україні, так і за її межами: резиденції, стипендії, підвищення кваліфікації в провідних музейних установах, фінансова підтримка, тимчасове працевлаштування. Крім того, музейні інституції почали активно розвивати міжнародну співпрацю: появились різнопланові міжнародні проекти, які базуються на колекціях українських музеїв.

КЛЮЧОВІ ІДЕЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОЇ СИСТЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Розуміння того, що зберігати культурну спадщину, спиратися на неї в процесі розв'язання актуальних завдань сьогодення має стати головною ідеєю державної політики у сфері культури. Численні дослідження та дебати міжнародних експертів у сфері, яка зараз відома як «heritage studies», привели до розуміння цього терміну не як того, чим є культурна спадщина, а в площину того, **як вона діє, що дає і може дати** сьогодні. Цей довгий шлях від визначення сутності терміну “культурна спадщина” як сукупності пам'яток, збережених з минулого та необхідності їх збереження, до питань змін, які веде за собою культурна спадщина, треба пройти й нам. Тому сьогодні актуалізується питання необхідності **кардинально змінити підхід** до цієї категорії.

Але навіть в умовах повномасштабного вторгнення головною проблемою залишається саме інформаційне й правове забезпечення галузі **збереження культурної спадщини**. Негативних тенденцій в цьому аспекті можна уникнути лише за умови зміни підходу до цієї концепції, як-от: культурна спадщина - частина **системи національної безпеки**.

Має бути переглянута **система управління культурою**. Ситуація зі збереженням культурної спадщини під час війни показала, що орієнтація установ культурної галузі й місцевих органів управління культурою на вищі керівні органи не завжди йде на користь музеям і не робить їх більш мобільними. Держава має сприяти розвитку ініціативи, надати інституціям більше свободи в прийнятті рішень, провести подальшу децентралізацію з урахуванням повноважень центральних органів виконавчої влади для забезпечення збереженості колекцій. Досвід музеїв під час війни доводить, що ініціатива інституцій є вирішальною. **Треба розглядати музеї як інструменти і ресурси публічної політики.**

«Культурна спадщина» як міждисциплінарна категорія потребує **побудови зрозумілої системи міжсекторальної/міжвідомчої співпраці**, яка зараз є доволі складною та несформованою. Саме така міжсекторальна синергія дозволить системі захисту культурній спадщині перейти на новий рівень.

Окреме питання - **підготовка музейних установ до екстремальних умов** (природного, техногенного, соціально-політичного характеру або комбінованих). Зрозуміло, що це має бути система, здатна ефективно здійснювати заходи з евакуації чи захисту спадщини/культурних цінностей/будівлі/персоналу, до якої мають бути залучені в тому числі правоохоронні органи та органи безпеки. Це надасть можливості інституціям мати певну фінансову самостійність під час кризових ситуацій (евакуаційні витрати на випадок надзвичайних ситуацій, аварій і т.ін.).

Інструктивний матеріал щодо дій під час кризових ситуацій є неадекватним в сучасних умовах, копіювання/переписування його з радянських зразків є нерелевантним. Інструкції мають містити не тільки питання фізичного зберігання об'єктів культурної спадщини та музейних предметів, але й мати чіткий алгоритм дій щодо технічної (логістичної) складової евакуації.

КОНЦЕПЦІЯ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ МІЖВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, ОРГАНІВ СЛІДСТВА ТА ПРОКУРАТУРИ, ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, МІЖУРЯДОВИХ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ, НАУКОВИХ УСТАНОВ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ

Система захисту культурної спадщини як системи міжвідомчої співпраці/взаємодії, в тому числі під час кризи, має працювати за логічною схемою. Така система має вибудовуватися **навколо ідеї збереження та захисту культурної спадщини.**

Міжвідомча взаємодія включає в себе зусилля з боку:

- Міністерства культури та інформаційної політики України (далі - МКІП), головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах відновлення та збереження національної пам'яті, мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей;

- Міністерства закордонних справ України, головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері зовнішніх відносин, до повноважень якого входять питання підтримки взаємовигідного співробітництва з міжнародними організаціями за загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права, сприяння залученню допомоги від іноземних держав та міжнародних організацій; розробки пропозицій та рекомендацій щодо стратегії і тактики відносин та співробітництва України з іноземними державами й міжнародними організаціями; забезпечення координації діяльності, що здійснюється державними органами у сфері зовнішніх відносин, сприяння державним органам у частині здійснення ними зовнішніх відносин, надання їм відповідної методичної, консультаційної та інформаційної допомоги, дотримання міжнародних зобов'язань України, а також поширення за кордоном інформації про Україну для зміцнення позитивного міжнародного

іміджу держави. Тобто Міністерство закордонних справ України (далі - МЗС) є органом зовнішньої комунікації, що ретранслює інформацію не тільки про втрати, які несе українська культура, але й про трансформацію поглядів на неї в середині України;

- органи слідства та прокуратури, за поданням якої можуть розглядатися справи стосовно злочинів проти культурної спадщини (суди національні/міжнародні)
- засоби масової інформації (далі - ЗМІ), які в більш популярній формі здатні доносити інформацію до внутрішнього і зовнішнього читача;
- фахові наукові установи, дослідження яких мають бути основою не тільки для публікацій у ЗМІ та основою для репрезентації української спадщини, трансформації її сприйняття, а також для формування самоідентифікації.

Етапи взаємодії включають у себе:

1. **Документування порушень/моніторинг/фіксація.** Виконавці - державні органи, громадські організації, міжнародні експертні групи. Документування має проводитись у 2 етапи: дистанційний (remote monitoring/за допомогою відкритих баз даних) та локальний (on-site monitoring/ безпосередньо на місці). Цілі та завдання для цих видів моніторингу різні, але вони доповнюють один одного, підтверджують/спростовують результати попередніх напрацювань, надають додаткові матеріали для роботи як правоохоронних органів у розслідуванні злочинів проти культурних цінностей, так і профільних органів виконавчої влади з питань відновлення об'єктів культурної спадщини.
2. **Інформування України та світу.** Виконавці - державні органи, громадські організації, ЗМІ. Важливо створення таких своєрідних інформаційних майданчиків про культурну спадщину України як на національному, так і на міжнародному рівнях.
3. **Переслідування порушників злочинів.** Виконавці - органи слідства та прокуратури. Важливим завданням наразі є належне розслідування та кримінальне переслідування за ймовірні порушення проти культурної спадщини України, притягнення до відповідальності індивідів і держав, ймовірно причетних до порушень проти культурних цінностей. Збір доказової бази є релевантним як з національними судами, так і з міжнародними.
4. **Реституція/субституція/компенсаторна реституція/репарація культурних цінностей.** Виконавці - МЗС, МКІП, громадські організації. Плідна, результативна співпраця з [міжурядовим комітетом ЮНЕСКО зі сприяння поверненню культурних цінностей до країн їхнього походження або їх реституції у разі незаконного привласнення \(ICPRCP\)](#) є важливим завданням. Цей міжнародний орган відповідальний за пошук шляхів сприяння двостороннім переговорам між країнами щодо повернення або реституції культурних цінностей і заохочення їх до укладення угод. Крім того, необхідним є створення національного спеціального органу (спільна ініціатива громадських організацій та державних органів) для виявлення вивезених Росією з території України під час окупації/воєнних дій культурних цінностей, розшуку та організації заходів з їх повернення.
5. **Контрнаступ нарративів/продукування нових нарративів.** Виконавці - Національна академія наук України, МКІП, Міністерство науки і освіти України, ЗМІ. Підтримка наукових досліджень з історії/археології/культурної спадщини/культурології/пам'яткоохоронної

діяльності та ін. мають бути в пріоритеті національної політики. Також актуальним є запит на якісне висвітлення питань культури в засобах масової інформації, оскільки культурні події й процеси є важливим сегментом життя суспільства, вони сприяють розвитку інтелектуального простору та світоглядних орієнтацій.

6. Консолідація партнерів. Виконавці - МЗС, громадські організації, фахові наукові установи, установи культури, в тому числі музейні, ЗМІ. Консолідація зусиль усіх українців та міжнародних партнерів є найпотужнішою зброєю не тільки для повного відновлення територіальної цілісності України, а й в питанні зміцнення культурної складової, зокрема системи збереження та захисту культурної спадщини як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Ідея збереження та захисту культурної спадщини має формуватися на наступних ключових моментах:

А) Розробка сучасних превентивних заходів задля запобігання наступних втрат має включати в себе:

1. Облаштовані сховища, здатні уберегти музейні предмети від природних катаклізмів та наслідків бойових дій. Враховуючи перманентну загрозу з боку Російської Федерації, а також зміну способу ведення сучасної війни існує потреба змінювати підходи до фондосховищ, які можуть бути одночасно і бомбосховищами. Враховуючи затратність таких проєктів, їх кількість може варіюватися в залежності від потреби регіону та формалізуватись у рамках державної програми.
2. Безпекова складова роботи установ культури та закріплене фінансування на цей вид діяльності.
3. Реставраційні заходи та заходи з консервації культурних цінностей. Збільшення фінансування на функціонування реставраційних центрів/лабораторій. Ці послуги мають бути доступними місцевим музеям.
4. Підтримка музейних установ має стати національною програмою на кілька десятків років. Необхідно привернути увагу до створення мережі сильних інституцій та «прив'язувати» минуле до сучасного.

Б) Законодавчі ініціативи, що нагально необхідні:

1. Повернути музеям і заповідникам статус науково-дослідних організацій та змінити застарілу систему надання категорій.
2. У сучасному законодавстві, як неодноразово зазначалося в юридичній літературі, у зв'язку зі збільшенням обсягу нормативного матеріалу єдність термінології часто порушується. Тому актуального значення в наш час набуло впорядкування термінології, дотримання наукових принципів її творення і закріплення в законодавчих актах і фаховій літературі. Зокрема це стосується законодавства про охорону та використання спадщини, де може траплятися нечіткість і непослідовність у вживанні термінології. На термінологічній неузгодженості внутрішнього законодавства позначається також певна

термінологічно-понятійна невідповідність між міжнародними актами в цій культурологічній галузі. Насамперед чіткого розмежування між дефініціями «культурна спадщина» і «культурні цінності», які застосовуються як до нерухомих, так і до рухомих культурних об'єктів, і як загальне поняття до всіх їх видів, немає. Зміст термінів «культурна спадщина» і «культурні цінності», як правило, постійно змінюється залежно від предмета регулювання в Конвенціях і Рекомендаціях.

3. Взаємовплив внутрішнього та міжнародного права для України як члена Ради Європи і майбутнього асоційованого члена Європейського Союзу визначається в цьому контексті культурного співробітництва її міжнародними зобов'язаннями привести своє законодавство до європейських стандартів.
4. Інкorporація норм міжнародного права у сфері захисту об'єктів культурної спадщини в національне законодавство.
5. Декларування права власності держави на об'єкти культурної спадщини як виявлені, так і не виявлені на рівні законодавства.

ВИЗНАЧЕННЯ

Щоб уникнути непорозумінь, цей звіт використовує термін "культурна спадщина", визначений [ЮНЕСКО](#)³, яка включає:

- пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки;
- ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки;
- визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також ті зони, які, зокрема, є археологічними визначними місцями та універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології.

У цьому огляді ми використовуємо визначення поняття «музей», затвердженого під час конференції Міжнародної ради музеїв (ICOM) у Празі (серпень 2022 року): «це некомерційна постійно діюча організація на службі суспільства, яка збирає, зберігає, досліджує, інтерпретує та експонує матеріальну та нематеріальну спадщину. Відкриті для громадськості, доступні та інклюзивні, музеї сприяють різноманітності та сталості світу. Їхня робота й комунікація ґрунтуються на засадах етики і професійності, передбачають

³ Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : ЮНЕСКО; Конвенція, Міжнародний документ від 16.11.1972 р. Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради України № 6673-XI (6673-11) від 04.10.1988 р.

залученість громад і пропонують різноманітний досвід для освіти, насолоди, роздумів і обміну знаннями⁴.

Таким чином, музеї – це неприбуткові установи; їх заснування та обслуговування/забезпечення – це зобов'язання держави чи їх засновника; а головна мета діяльності музеїв – збирання, збереження, вивчення, пояснення/тлумачення та просування культурної спадщини, що є не тільки основою збалансованого розвитку суспільства (виконуючи освітню, політичну, економічну функції), а й є однією з форм закріплення та передавання сукупного духовного досвіду нації і частиною формування самоідентифікації. Саме тому збереження культурної спадщини має стратегічне значення.

⁴ Переклад подано за публікацією видання LB.ua, офіційний переклад українською ще не затверджено.
<https://www.maidanmuseum.org/uk/node/2222>

ДОДАТКИ

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ПІД ЧАС ВІЙНИ. ЗВЕДЕННЯ ЩОДО ОПИТУВАННЯ (за авторством Д.Бадьор та А.Платонової)

Готуючись до написання цього документу, ми поговорили з 14 українськими респондентами в період з березня по серпень 2022 року. Це відомі керівники та діячі музейної сфери та сфери охорони культурної спадщини, нинішні або колишні очільники музеїв, профільних відомств, співавтори низових ініціатив, які займаються порятунком спадщини під час повномасштабної агресії.

Усі вони презентували свій досвід перших тижнів та місяців після 24 лютого 2022; роботи, які велися в їхніх організаціях або музеях до цієї дати і після; аналізували та узагальнювали цей досвід, а також пропонували зміни до чинної системи охорони спадщини.

Усі інтерв'ю ґрунтувались на наступних запитаннях:

- Що ви та ваша інституція/організація робили в перші дні після повномасштабного вторгнення?
- Чи ви були готові до початку повномасштабної війни?
- Чи були вам надані інструкції від повноважного органу? Якою була ваша комунікація з цим органом до і після 24 лютого 2022 року?
- Чи мала ваша інституція списки предметів до першочергової евакуації?
- Якою була міжінституційна взаємодія — всередині країни та поза її межами? Чи отримували ви допомогу від міжнародних партнерів?
- Як би ви оцінили готовність Міністерства культури та інформаційної політики (або інших керівних органів — ДУС, управлінь культури тощо) та відомств на місцях до повномасштабного вторгнення та убезпечення об'єктів культурної спадщини та евакуації?
- На чому мала б ґрунтуватись майбутня політика у сфері охорони культурної спадщини, на ваш погляд? Якими мусили б бути її засадничі принципи?

Восьмеро респондентів з 14 (або 57% опитаних) заявили, що не були готові до повномасштабного вторгнення, що почалося 24 лютого. Частина з них стверджує, що скеровували відповідні звернення до місцевих органів управління культурою або до Міністерства культури та інформаційної політики України ще до початку нової фази війни, проте не отримали жодної конкретної відповіді. Дехто навіть вказує на те, що з центрального органу виконавчої влади лунали усні заклики “не сіяти паніку” розмовами про потенційну евакуацію колекцій.

Утім, кілька керівників музеїв самостійно почали готуватися до того, що повномасштабна війна таки почнеться, спираючись на публікації в ЗМІ про накопичення військ РФ на кордонах з Україною. Так, деякі музейники почали оновлювати списки предметів до

евакуації, закуповувати пакувальні матеріали та шукати місце, куди евакуювати колекцію. Деякі навіть самостійно шукали транспорт, не очікуючи допомоги від органів управління.

Троє респондентів розповіли, що розпочали таку підготовку на початку зими 2021-2022, і лише один — що його інституція почала підготовку ще після початку війни у 2014 році, брала участь у безпекових тренінгах, вивчала досвід Донбасу та Криму, а також сформувала спеціальний відділ, що відповідає за безпеку.

Окремий блок запитань під час інтерв'ю стосувався оперативних дій музейних команд одразу після 24 лютого 2022 року.

Дванадцять респондентів з чотирнадцяти (або 86%) розповіли, що в перші дні повномасштабного вторгнення (в залежності від того, де знаходиться їхній музей — на території, яка була згодом окупована, чи на території, яку не було окуповано) організували чергування для охорони, демонтували основну експозицію, пакували об'єкти (необхідні пакувальні матеріали були в менше ніж половини з опитаних музейників — їх добирали згодом, частково із допомогою колег з України або іноземних партнерів) для їх захисту, ховали об'єкти у фондосховища і підвальні приміщення. Раніше ніж до 1 березня 2022 року організувати евакуацію першочергових списків з колекцій не вдалося нікому з опитаних.

Восьмеро респондентів відповіли, що в їхніх інституціях були готові списки до першочергової евакуації: деяким Міністерство культури та інформаційної політики України (далі - МКІП) надіслало запит на оновлення таких списків ще влітку 2021 року, у деяких вони були наявні через підготовку до майбутньої реконструкції музею і тимчасового переселення фондів.

Дванадцяттеро респондентів заявили, що комунікація з МКІП або з уповноваженим органом з приводу надання інструкцій, як діяти музеям під час війни, була неефективною або на певних етапах взагалі фактично відсутньою. МКІП не давав ніяких інструкцій заздалегідь, не реагував на звернення і запити, місцева влада ж переважно не допомагала в організації евакуації колекції музеїв.

Один з респондентів зазначає, що організувати такий процес централізовано дуже важко, в тому числі через те, що центральні органи боялись посяти паніку в суспільстві через евакуацію музейних колекцій. Утім, щонайменше у двох випадках заступник міністра координував евакуацію колекцій і забезпечував музеї транспортом. Проте ці випадки свідчать не про проактивність посадових осіб центрального органу виконавчої влади, а про зусилля і тиск з боку авторитетних очільників музеїв.

Остаточне рішення про евакуацію колекції мали приймати директори музеїв і самі ініціювати оформлення документів на вивезення, доставку пакувальних матеріалів та місце, куди евакуювати предмети. У частині випадків вони навіть мусили самостійно знайти собі інституцію, яка би прийняла на зберігання культурні цінності.

Десятеро респондентів зазначили, що замість вертикальної взаємодії з МКІП, спрацювала взаємодія горизонтальна: музейники допомагали один одному отримувати фінансову допомогу, пакувальні матеріали, дехто пропонував прийняти колекції інших музеїв у себе. Були випадки, коли музейники навіть приймали в себе колег з тимчасово окупованих територій. Організувалось кілька низових ініціатив, що взяли на себе координацію евакуації таких музеїв, пошук фінансової допомоги та ін. Два музеї організували допомогу своїм колегам у регіоні, будучи методичними центрами.

П'ятеро респондентів наголосили, що після 24 лютого далися взнаки напрацьовані раніше міжнародні контакти: музейники з-за кордону пропонували допомогу, надсилали пакувальні матеріали та збирали кошти для допомоги українським колегам. Деякі пропонували місце та допомогу в організації евакуації колекцій за кордон, проте ці пропозиції залишилися без відповідних рішень з боку МКІП — станом на серпень 2022 року.

Один респондент зазначає, що за відсутності актуальних інструкцій від міністерства вони послуговувались інструкціями ЮНЕСКО та документами, розробленими українськими колегами з музейного сектору. Інший розповідає, що в перші дні після повномасштабного вторгнення МКІП організував музейникам онлайн-тренінг від сирійського колеги, чий досвід виявився, на думку цього респондента, нерелевантним в українській ситуації.

Тринадцятеро респондентів вважають, що ані Міністерство культури та інформаційної політики, ані профільні департаменти та органи управління місцевої влади не були готові до повномасштабного вторгнення у частині захисту культурної спадщини: вони не актуалізували інструкції для евакуації; не надали належних письмових вказівок на випадок початку широкомасштабної агресії, не налагодили комунікацію між музеями та відомствами, що мають організовувати евакуацію; не взяли на себе відповідальність у ключових рішеннях. Більшість опитаних вважає, що досвід попередніх восьми років війни не було враховано.

Усі респонденти запропонували ключові, на їхній погляд, пункти для зміни державної політики у сфері охорони культурної спадщини, серед яких:

- Відкрити агентство та інспекцію з питань охорони культурної спадщини, якій передати всі профільні питання;
- Обладнати фондосховища в музеях та зробити акцент на безпеці в музеях;
- Будувати стосунки на довірі, компетентності всіх лідерів/активістів та на цінностях, а не на особистих зв'язках;
- Спростити бюрократичні процедури та документацію;
- Сформувані єдині інструкції з безпеки для музеїв та зробити сферу охорони спадщини частиною системи національної безпеки.

Якщо коротко підсумувати, то з цієї добірки інтерв'ю можна зробити висновок, що координація дій музеїв та інших інституцій у сфері охорони культурної спадщини з центру

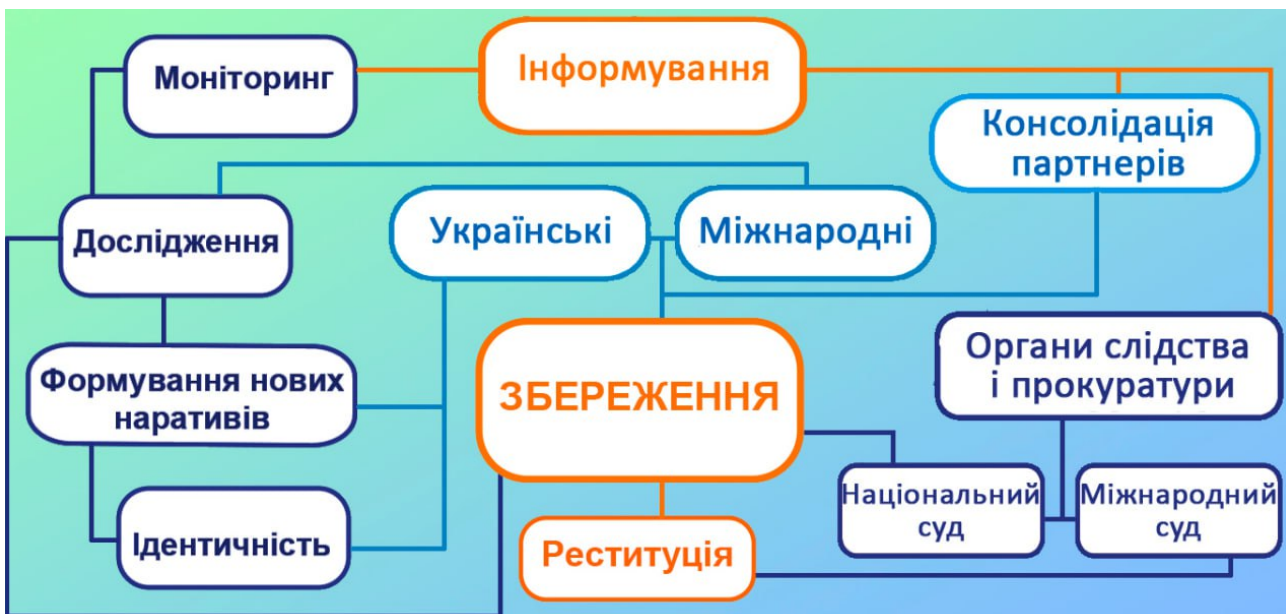
здебільшого провалилась, натомість себе показала мережа зв'язків між музейниками всередині та поза Україною.

Ті музеї, яким вдалося здійснити евакуацію колекцій, зробили це завдяки проактивній позиції своїх керівників, а не через узгоджену культурну політику в секторі. Навіть музеї, які знаходяться в умовному “центрі” — у столиці або у великих містах — змогли організувати евакуацію або забезпечити свої колекції завдяки або персональним зв'язкам з працівниками МКІП, або завдяки тиску. Ті ж, яким не вдалося, наголошують на відсутності належної комунікації між різними гравцями — центральним органом, який формує політику у сфері, місцевою владою, органами, які займаються безпекою, та самими музеями на місцях.

Поодинокі випадки інтенсивної підготовки до повномасштабного вторгнення вказують на те, що така підготовка була радше винятком і базувалась на рішеннях керівників інституцій, а не централізованій політиці. На жаль, ані органи управління за різних очільників, ані музеї у своїй більшості не вивчили уроки війни на окупованих з 2014 року українських територіях.

Дорожна карта взаємодії

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

